

EL TESTAMENT DE PERE TOSCÀ,
PARROQUIÀ DE SANT ANDREU DE PALOMAR (S. XIV)

Introducció

Els testaments, com a font històrica, ofereixen a l'investigador una sèrie de dades interessants que ens acosten a la vida quotidiana del passat: capacitat econòmica dels testadors, beneficiaris dels diversos llegats –persones o institucions–, actituds davant la mort i ritus funeraris, preferències espirituals, composició dels grups familiars, objectes de la llar, del treball, etc.

Si observem el format extern d'aquestes escriptures trobarem, primerament, en el protocol inicial, la invocació a la divinitat («En nom de Déu», per exemple) i la presentació de la persona que fa el testament, sovint caracteritzada amb la procedència, l'ofici o el parentiu. Seguidament, el cos del document, el que en diríem el contingut, s'inicia amb l'exposició del motiu pel qual s'atorga el testament –una malaltia, un viatge, etc.– i l'exigència de trobar-se en plenitud de facultats. A continuació apareix el fet jurídic, és a dir, l'ordinació del testament («faig i ordeno el meu testament») seguida de l'elecció dels marmessors, dotats de plens poders per a executar les disposicions del testador: pagament dels deutes, elecció de sepultura, llegats a

1. El grup ERDOC (Equip de Recerca Documental del Centre d'Estudis Ignasi Iglésias) l'han format aquest any: A. Aroca, S. Beck, X. Bellés, J. J. Busqueta, P. Carbonell, M. Casadesús, N. Castejón, N. Celma, J. Cerdà, A. Collado, J. Gispert, C. Martínez, M. D. Mercader, F. Olivé, J. Pallarès, J. J. Sauqué, J. Seda, P. Sendra, Y. Serrano, M. Tolrà i M. J. Torres, participants en el III Curs de Lectura i Interpretació de Documents Medievals de Sant Andreu.

institucions eclesiàstiques i benèfiques, als «senyors», en el cas de dependre-hi per raó de domini, als amics, als parents i elecció de l'hereu universal. Aquesta part del testament es clourà amb una clàusula dita de fermesa o estabilitat de darreres voluntats, o sia, que assegurí i ratifiqui la validesa de les disposicions. Finalment hi constarà la data i les diverses signatures: de l'atorgant, dels testimonis, del notari.

Però el document que presentem, correspon només a la còpia o trasllat d'algunes clàusules del testament original («*Hoc est translatum sumptum fideliter a quibusdam clausulis contentis in testamento Petri Toscani, quondam, de parrochia Sancti Andree de Palomario...*»); concretament, d'aquelles que fan referència als diversos llegats. Vegem-ho.

Primerament, apareix una donació a Pere, fill de Ramona Mateua, difunta, de 50 sous anuals durant 6 anys, fins a cobrir un total de 300 sous. A canvi d'aquesta quantitat, el beneficiari haurà de signar un document de renúncia sobre qualsevol dret que pogués tenir sobre els béns del testador. Probablement, es devia tractar d'un fill il·legítim.

El segon llegat correspon al de la seva esposa Ferrera, a qui reconeix el dot, tal com es contenia en les seves esposalles, la meitat de totes les adquisicions que feren conjuntament durant el seu matrimoni, a més dels seus vestits, dos llits amb les robes corresponents, dues bôtes² d'un cafis³ cada una i un cub.⁴ Establia també que, mentre la seva dona visqués casta i sense marit, tingués l'úsdefruit de les cases on vivien, dels béns immobles que no fossin alous i dels censos.

2. Generalment una bôta és un objecte de fusta més llarg que no pas ample, de secció transversal circular o oval, i més gran en el centre que en els extrems, les bases del qual són dues peces circulars, i la superfície lateral és formada per dogues encorbades i ajuntades que es mantenen unides amb cèrcols de fusta o de ferro. Les de fusta de roure de dogues primes s'empren per a l'envelliment de líquids alcohòlics, mentre que per al transport es fan de roure o de castanyer i són més reforçades. Amb el mateix nom de bôta es distingeix una mesura de capacitat pròpia de Catalunya equivalent al contingut d'un d'aquests receptacles i d'una paritat aproximada als seixanta litres, però de mides diferents segons la contrada o si s'utilitza per a mesurar vi o bé oli.

3. El cafis és una mesura de capacitat emprada per al gra o els àrids, d'ús generalitzat a les terres de Ponent i del Sud de Catalunya, i al País Valencià. El seu nom prové de l'àrab kafiz (mesura per a grans), i la seva capacitat pot oscil·lar –segons l'indret i el fruit a mesurar– entre els dos-cents i els cinc-cents litres.

4. El cub és un dipòsit o recipient generalment d'obra sobre el qual es trepitja el raïm i on el most es transforma en vi. També rep aquest nom l'apartament o l'edifici separat on s'elabora el vi. Igualment s'anomena cub el soterrani que serveix per a guardar olives, gra o altres productes agrícoles.

Els llegats per a l'Església i la beneficència completen el conjunt de les disposicions:⁵ Pere Tosca ordenà als marmessors que establissin en emfiteusi⁶ les dues peces de vinya que posseïa per franc alou al lloc anomenat Corts, de la parròquia, i que amb el cens anual –dos morabatins– paguessin dues llànties que cremessin perpètuament davant dels altars de Santa Maria i Sant Andreu, constituïts a l'església. També assignava per al servei d'aquesta lluminària els dos sous que Na Jauma, esposa de Pere Andreu, li donava com a cens anual per dues peces de terra al mateix indret. La citada Jauma satisfèia, així mateix, per una peça de vinya, el quint dels fruits; doncs bé, amb el producte obtingut de la venda d'aquest pagament parciari hom havia de comprar pans i repartir-los als pobres el dia de la celebració de l'aniversari. Aniversari que sufragaria tot establint en emfiteusi una peça de terra de les que, lliurement, havia comprat als hereus de Bernat Arig, difunt. La retribució de l'establiment, un morabatí, mantindria l'efectivitat de tal celebració. Però la donació «post mortem» anava molt més enllà: els marmessors havien de vendre tots els béns mobles –excepte aquells que donà a l'esposa–, i el preu que n'obtinguessin, juntament amb els diners de les entrades de les predites vinyes, més el preu de la venda de tots els béns del testador, en cas que Ferrera, la seva esposa, morís o es tornés a casar, seria invertit en honors lliures. Els censos rebuts després de l'establiment

5. BUSQUETA I RIU, JOAN J., *Una vila del territori de Barcelona: Sant Andreu de Palomar als segles XIII-XIV*. Barcelona, Fundació Salvador Vives i Casajuana, 1991, pàgs. 115-116.

6. L'emfiteusi, o establiment emfiteutic, és un tipus de contracte agrari pel qual un senyor cedeix a un conreador (emfiteuta) el domini útil d'una terra (o bé d'un immoble en general) a llarg termini o a perpetuïtat. D'aquesta manera, el senyor en retenia el domini directe o eminent, i el domini útil passava a mans del conreador a canvi d'un cens, cànon, pensió o un altre tipus de prestació (denominat genèricament «agrari»). Generalment es pagava una quantitat d'entrada. I cal tenir en compte que també hi poden haver segons o tercers establiments o subestabliments emfiteutics.

Així, es permetia l'accés a la quasi propietat, i el seu objectiu era cedir unes terres incul-tes perquè fossin treballades, assegurar l'estabilitat dels menadors (d'on a la llarga se'n derivaria en part l'adscripció a la terra) i percebre unes prestacions.

En alguns casos les prestacions en espècie (tasca, delme, primícia, quint, etc.) no eren gaire rellevants, però llur importància residia en el fet que eren signes de reconeixement del domini del senyor, i solien fer-se en èpoques concretes del calendari agrícola (per Nadal, la Candellera, Santa Maria d'Agost, etc.). Cal dir també que durant el segle XIII aquestes prestacions en espècie es van anar substituint per pagament en metàl·lic.

L'establiment emfiteutic coneixerà una gran difusió per Barcelona i les viles del seu territori, on durant la Baixa Edat Mitjana l'especulació en terres serà un fenomen de gran difusió que es farà sobretot a través d'aquests contractes.

d'aquests alocs serien donats, a perpetuïtat, a la parròquia de Sant Andreu, com a remei dels pecats propis i dels parents, i per tal d'ajudar els pobres, els quals anomenava hereus universals (no tenia fills). Seria el monjo de l'església –el beneficiat de la mongia–, «...que nunc ibi est», l'encarregat de l'execució de les disposicions, un cop endegades pels marmessors: la recepció dels censos, el servei de les lluminàries, la celebració de l'aniversari, la compra i posterior repartiment dels pans, etc. Subscriuria els documents d'alienacions de les referides parcel·les, de tal manera que dels lluïsmes que en resultessin en rebria la meitat en compensació del seu treball; pel que fa a l'altra meitat «...que el monjo la destini per a menjar i vestits dels dits pobres, per a maridar les donzelles i també per a altres coses que siguin per al servei dels pobres segons el seu criteri». Podem finalitzar aquesta introducció tot fent unes breus consideracions sobre la situació de la dona a partir de la lectura d'aquest testament.

A l'Edat Mitjana, la dona era identificada sempre en relació amb el pare, el marit, el germà o, fins i tot, l'amic. És a dir, era esposa, filla, germana o amiga. De fet, el problema va més enllà de la simple identificació i constata una posició delegada, de subordinació: Ferrera és l'esposa de Pere Tosca i Na Jauma ho és de Pere Andreu, aquestes són llurs senyes d'identitat.

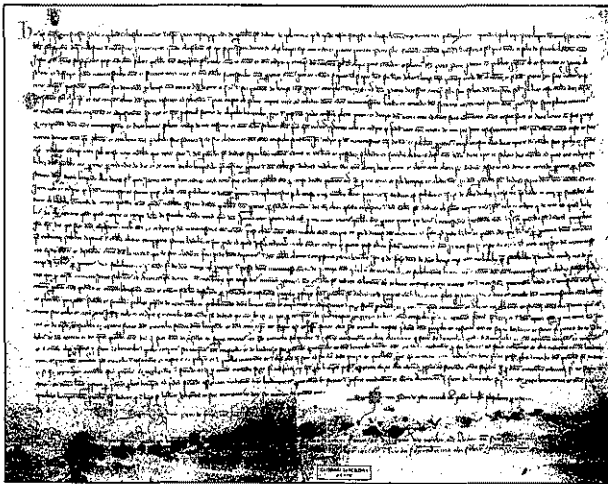
La dona acudia al matrimoni, finalitat primordial de la seva vida, amb uns béns, amb el dot; sense dot no hi havia casament. D'aquí que, tal i com es constata en el nostre document, existissin els llegats per a «donzelles maridar», és a dir, per ajudar econòmicament les noies amb pocs recursos per tal que es poguessin casar.

El dot és, doncs, la porció de béns que la dona aporta a la nova família que es funda. Quin sentit té?

D'una banda, la dona –tot i la llarga relació de feines domèstiques que havia de realitzar– era considerada una càrrega per al marit. Per això ajudava a sostenir les obligacions matrimonials amb aquesta aportació. De l'altra, l'obligatorietat de ser retornat a la dona en cas de separació o de mort del marit, constituïa per a ella una mena d'assegurança de viduitat. L'home havia d'assegurar la seva devolució sobre tots els seus béns propis (hipoteca dotal).

En el testament queda clar que el dot forma part d'un procés més ampli en el qual cal incloure els capítols matrimonials i el testament: Ferrera rep el dot tal com li pertoca i tal com és contingut en l'esponsalici. De fet, els capítols esdevingueren l'instrument dotal que definia el destí del dot i el d'una altra aportació: l'escreix. Alhora, condicionaven el futur testament.

El dot el pagava el pare, encara que de vegades l'ajudaven parents o

Arxiu de la Catedral de
Barcelona (ACB), *Pergami*
3-23-94.

persones alienes a la família (en concepte de serveis, o d'almoines). La noia òrfena se'l pagava ella mateixa, si podia. Excepcionalment, el marit.

No hi havia cap quantitat estipulada, ni tan sols dins del mateix estament social, però acostumava a ser la legítima (part del patrimoni familiar que li tocava en herència) o la legítima amb millora. Gairebé sempre consistia en moneda, però també hi podia haver vestits, mobles, censals o fins i tot la casa on havia de viure la parella. Els fruits eren del marit.

Normalment no es pagava fins que se solemnitzava el matrimoni i, de vegades, es feia en diversos terminis (però també podia ser que no s'acabés de pagar).

Com veiem, el dret català contemplava una estricta separació de béns. La vídua rebia el que ella havia aportat com a dot, a més dels seus béns parafernals, excepte que el marit l'hagués proveïda per testament. La separació de béns permetia que ella administrés el seu patrimoni però, en el cas de no tenir-ne, en quedar vídua podia romandre en una situació força crítica.

Aquest no és el cas de Ferrera: a més del que li pertoca per llei rep uns quants drets usufructuaris que, ho imaginem, li permetran viure folgadamente. Certament, aquests béns no arribaran a ser mai propis ni en podrà disposar a l'hora de testar ella mateixa, ja que, com hem vist, a la seva mort hauran de ser venuts. Ara bé, li asseguren el manteniment, sempre que no es torni a casar. Aquesta condició tenia una explicació: era una manera de controlar la riquesa, de no desviar-la cap a un altre matrimoni, és a dir, cap a una altra família.

Per a cobrar el dot i l'escreix la dona havia de fer inventari dels béns del difunt. Després havia de passar l'any de plor o de dol, durant el qual es mantenia amb els fruits dels béns del marit. Finalment li era retornat el dot amb tots els altres drets i llegats.

Arribava tan enllà la separació de béns que afectava fins i tot els vestits i joies comprats amb béns del marit. No se'ls podia quedar tret que el marit els hi hagués deixat expressament, justament el que fa Pere Tosca.

Transcripció del document

1302, gener, 23. Barcelona.

Clàusules del testament de Pere Tosca, parroquià de Sant Andreu de Palomar. Trasllat realitzat el 1324.

A.C.B., *Pergamins*, 3-23-94.

Hoc est translatum sumptum fideliter a quibusdam clausulis contentis in testamento Petri Toscani quondam de parrochia Sancti Andree de Palomario quod quidem testamentum scripsit et clausit Berengarius Gomar notarius publicus Barchinone quondam in scribania Petri Lupeti connotarii sui decimo kalendas februarii anno Domini millesimo trecentesimo primo, tenor quarum clausularum est qui sequitur:

Item dimito de aliis bonis meis, amore Dei et intuitu pietatis, Petro, filio Raimunde Matheue quondam, trescentos solidos quos mando ei solvi de fructibus bonorum meorum infra sex annos subsequentes post meum obitum, scilicet quolibet anno quinquaginta solidos. Volo tamen et mando et etiam ordino quod antequam dicti trescenti solidi vel aliqua pars eorumdem exsolvantur dicto Petro idem Petrus cum publico instrumento ab eo firmato et iurato absolvat et diffiniat predictis manumissoribus meis et Fferrarie, uxori mee, et etiam omnibus successoribus meis perpetuo omnia iura et acciones siquas vel sique habet seu habere debet in bonis meis quocumque modo causa vel racione. Et si dictus Petrus hoc facere noluerit et fecerit aliquam questionem petitionem seu demandam in bonis meis careat dicto legato et fiat in sua petitione de bonis meis iusticie complementum. Si vero dictus Petrus decesserit antequam sibi sint soluti dicti trescenti solidi in hoc casu mando dari eisdem trescentos solidos, vel id quod ex eis tempore obitus dicti Petri restaret ad solvendum, in pias causas ob salutem anime mee ad arbitrium dictorum manumissorum.

Laudo et concedo dicte Fferrarie uxori mee suam dotem prout in suo sponsalicio continetur et medietatem omnium empcionum et adquisicionum quas ego et ipsa insimul fecimus de aliquibus honoribus prout in instrumentis inde confectis plene patet; et dimito dicte uxori mee ad omnes suas voluntates omnes vestes suas et duos lectos cum suis pannis ad cognicionem dictorum meorum manumissorum et duas buttas scilicet utrique de uno cafficio et unum cubum scilicet illum quem ipsi maluerit. Preterea volo et ordino quod predicta uxor mea teneat de vita sua iure

usufructuario cum ipsa tamen vivente caste et sine marito domos meas quas inhabito et cetera bona mea immobilia sive sedencia que non sint alodium et etiam omnia censualia feudorum.

Item ordino quod dicti manumissores mei donent et stabiliant perpetuo in emphiteosim illas duas vineas cum omnibus suis iuribus et pertinentiis videlicet utramque earum sub censu unius morabetini que vinee sunt in dicta parrochia Sancti Andree supra locum vocatum Corts, et eas habeo et possideo per liberum et franchum alodium. Censo autem dictarum duarum vinearum scilicet duo morabatini ad quos eas ordino stabiliri detur quolibet anno perpetuo pro ardentis de die et de nocte duabus lampadibus quas constituo perpetuo in dicta ecclesia Sancti Andree videlicet unam coram altari beate Marie et alteram coram altari Sancti Andree. Assigno etiam dono et concedo perpetuo pro faciendo servicio dictarum duarum lampadum illos duos solidos quos Jacma, uxor Petri Andree, michi tenet facere et dare quolibet anno pro censu duarum peciarum terre quas per me tenet et sub dominio et alodio meo in dicta parrochia Sancti Andree supra dictum locum vocatum Corts.

Item volo et ordino quod predicti manumissores statim post obitum meum stabiliant et donent perpetuo in emphiteosim sub censu unius morabetini illam peciam terre que nondum est stabilita et que est de illis duabus peciis terre quas habeo et emi per franchum alodium ab heredibus Bernardi de Arigio quondam, quem quidem morabetinum assigno dandum quolibet anno perpetuo pro faciendo annuatim die mei obitus quodam aniversario in dicta ecclesia Sancti Andree ob salutem anime mee.

Item volo et ordino quod de toto eo quod habebitur de illo agrario quinti quod recipio et recipere debeo de fructibus cuiusdam vinee quam dicta Jacma, uxor Petri Andree, per mee tenet emanantur quolibet anno perpetuo panes qui dentur in remissionem peccatorum meorum in predicta parrochia Sancti Andree pauperibus Ihesu christi die qua fiet dictum aniversarium.

Volo etiam et ordino quod dicti manumissores mei vendant statim post obitum meum totum mobile meum excepto eo quod dimisi dicte uxori mee et precium quod inde habebitur et pecunia etiam que habebitur pro intratis dictarum vinearum quos ordinavi stabiliri deponatur in tabula alicuius camporis idonei Barchinone et fiat inde id quod inferius ordinavero. Volo etiam et ordino quod statim post obitum predictae uxoris mee et etiam in vita sua si caste non vixerit vel viro nupserit dicti manumissores mei vendant et distribuant omnia dicta bona mea que non sint alodium et precia inde habita deponantur in dicta tabula alicuius camporis ydonei Barchinone. Ita quod de preciiis habitis de dictis bonis meis tam mobilibus quam immobilibus que mando vendi nec de pecunia que habebitur pro intratis dictorum stabilimentorum que mando fieri de dictis vineis nilperveniat in posse dictorum manumissorum, de pecunia autem que habebitur de vendicionibus et stabilimentis bonorum meorum emanant dicti mei manumissores in alodio franco honores qui per eosdem manumissores stabiliatur ad certum censum denariorum vel morabetinorum qui census detur annuatim perpetuo dicta parrochia Sancti Andree ad honorem Dei et beate Virginis Marie matris eius in remissionem peccatorum meorum et in remissionem etiam peccatorum parentum meorum quondam et omnium benefactorum meorum

et omnium fidelium deffectorum pro induendis et reficiendis pauperibus personis predictae parrochie Sancti Andree quos pauperes michi heredes universales instituo.

Preterea dono et concedo dictis manumissoribus meis licenciam et plenariam potestatem faciendi et firmandi publica instrumenta de vendicionibus et stabilimentis dictorum bonorum meorum et emptores et adquiretores in possessionem inducendi et per eundem ipsorum contractuum cetera bona mea obligandi et faciendi omnia alia que circa ipsos contractus sint utilia et necessaria.

In super volo et ordino quod monachus dicte ecclesie Sancti Andree qui nunc ibi est et qui pro tempore ibi fuerit recipiat congreget et levet omnia censualia predicta et agrarium predictum quod recipio in dicta vinea quam per me tenet dicta Jacma et de eisdem censualibus et agrario faciat dictus monachus servicium dictarum lampadum et dictum aniversarium ut superius est expressum. Faciat etiam idem monachus vestes predictas dictis pauperibus et reficiat eos ut superius declaratur et faciat fieri panes de eo quod habebitur de dicto agrario et det ipsos quolibet anno die qua fiet dictum aniversarium ut superius continetur. Et idem monachus suscribat in instrumentis vendicionum et aliarum alienacionum que fient de honoribus in quibus dicta censualia et dictum agrarium recipiuntur et recipientur et in omnibus aliis instrumentis que fient de honoribus in quibus recipiuntur seu recipientur dicta censualia et de laudimis seu proventibus ac venientibus ex dictis honoribus habeat dictus monachus medietatem pro suo labore ad suas voluntates et alia medietas eosdem laudimiorum et proventium convertat idem monachus in refeccionem et vestes dictorum pauperum et in puellis maritandis et in aliis etiam que sint ad servicium dictorum pauperum et puellarum prout ipsi monacho melius videatur. Et dono plenum posse probis hominibus dicte parrochie Sancti Andree quod si ipsi cognoverint monachum ipsius parrochie esse negligentem in faciendo ea que per eundem monachum superius fieri ordinavi quod ipsi probi homines possint assignare aliquam aliam idoneam personam ad faciendum omnia supradicta que per dictum monachum ordinavi fieri ut superius continetur. Et extunc habeat persona per predictos probos homines ad predicta facienda assignata medietatem dictorum laudimiorum et proventium et firmet in instrumentis vendicionum et aliarum alienacionum que fient de honoribus supradictis. Et rogo karitative et etiam suplico probos homines dicte parrochie Sancti Andree quod in hiis se habeant diligentes et sint memores ut Deus sit memor animarum eorum.

Sig(signe)num Petri de Fonte notarii Barchinone testis.

Sig(signe)num Petri de Podio Ermenali notarii publici Barchinone subscribentis pro teste.

Sig(signe)num Petri Lupeti notarii publici Barchinone qui hoc traslatum fideliter scrivi et traslatari fecit et diligenter de verbo ad verbum cum suo originali comprobavit et clausit IIII° Kalendas (...) anno Domini millesimo CCC^o vicesimo quarto cum litteris apponitis in linea quinta ubi scribitur «ei» et in linea sextadecima ubi scribitur «statim».